

*Кас'яненко Оксана Миколаївна,
старший викладач,
Мукачівський державний університет*

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ВАДАМИ СЛУХУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

У статті йдеться про особливості розвитку мовлення дітей дошкільного віку з вадами слуху у спеціально організованих інклюзивних закладах. З'ясовано, що в ДНЗ необхідно створити систему загальнорозвивальної та корекційної роботи, спрямовано в першу чергу на корекцію вторинних відхилень – розвитку мови і мовлення. З метою забезпечення якісного формування мовленнєвої діяльності нечуючих дітей, проводиться підготовча робота з ними, в основу якої покладено метод безпосереднього наслідування. Підкреслено необхідність розвитку уваги у дітей дошкільного віку з вадами слуху. Формування словесного мовлення дітей з вадами слуху здійснюється не тільки безпосередньо у спілкуванні, а й на індивідуальних заняттях та в процесі навчальної діяльності. Саме поєднання цих двох шляхів сприяє швидкому і якісному засвоєнню мови. У статті доведено, що під впливом мовлення розвивається й удосконалюється не тільки мислення, а й особистість дитини з порушеннями слуху в цілому.

Ключові слова: дошкільники, інклюзія, вади слуху, мовлення, навчання, розвиток.

Постановка проблеми. Питання організації інклюзивного навчання для дітей з вадами слуху є досить дискусійним у наукових колах. Очевидно, що спільне виховання і навчання дітей дошкільного віку зі зниженим слухом та їх здорових однолітків корисне, оскільки стимулює до мовленнєвої активності, та можливе воно лише за умови відповідного рівня психофізичного та мовленнєвого розвитку дитини зі зниженим слухом та вміло організованого психолого-медико-педагогічного супроводу.

Мовленнєвий розвиток дітей з порушеннями слуху (обох категорій: глухих дітей та дітей зі зниженим слухом) є одним з найважливіших передумов та показників комунікативної та соціальної компетентності, що значною мірою визначають можливість особистісної реалізації та різнобічного розвитку. Мовна та мовленнєва компетентності мають на меті вирішення як суто пізнавальних (знання мови як універсального засобу передачі інформації та вміння використовувати цей комунікативний засіб з метою отримання знань), так і соціальних (налагодження розгалужених соціальних контактів) та морально-етичних (уміння налагоджувати взаємини та спільну діяльність, гармонізувати стосунки, висловлювати свою позицію) завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтеграція дітей з порушенням слуху в загальноосвітній простір розглядається як один з найважливіших напрямків підготовки дітей до самостійного життя. Сьогодні йдуть пошуки нових шляхів адаптації, напрямків роботи по зближенню дітей з проблемами слуху та їх чуючих ровесників. Вивчення даної проблеми знайшло своє відображення у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених (Засенко В.В., Зиков О.О., Колупаєва А.А., Малофєєв М., Леонгард Е.І.).

Завдяки даним численних публікацій названих авторів та вчених-дослідників методики навчання мови глухих і слабочуючих дітей (Дьяков О.І., Міхалєнкова І.А., Слезіна Н.Ф., Сухова В.Б. та інші) було визначено фактори розвитку мовленнєвих процесів в умовах активізації пізнавальної діяльності.

Мета статті – узагальнити підходи щодо розвитку мовлення дошкільників з вадами слуху та визначити його специфіку в умовах інклюзії.

Результати досліджень. Вже в перші дні свого життя малюк з розладом слуху стикається з великими

проблемами, головна з яких полягає в тому, що його слуховий апарат не може сприймати багатьох зовнішніх подразників (звуків). Як наслідок – потік інформації звужується.

Значно ускладнюється процес адаптації дитини до навколишнього світу і через обмежені можливості традиційного щоденного спілкування з найближчим оточенням.

Особливості психічного розвитку дитини зі зниженим слухом зумовлюють необхідність створення в дошкільному закладі спеціального корекційно-розвивального середовища.

Система загальнорозвивальної та корекційної роботи спрямована в першу чергу на корекцію вторинних відхилень – розвитку мови і мовлення. Шлях від звуку до оволодіння фразовим мовленням проходить через цілеспрямовану систему роботи з нечуючими малюками.

Щоб словесне мовлення стало основною формою спілкування дітей з вадами слуху, необхідно насамперед, щоб робота над його формуванням і розвитком розпочалась якомога раніше. Це стримуватиме появу жестомімічної мови. Починати навчати дитину спілкуватися з дорослими треба ще до того, як вона зможе розуміти слова і давати відповіді. Тому, щоб не приректи дітей з вадами слуху, особливо глухих, на німоту, слід розмовляти з ними, викликати потребу в мовному спілкуванні. При цьому ставлення до малечі – лагідне, уважне, стримане.

Сьогодні здійснювати роботу з розвитку мовлення дітей з вадами слуху можна в спеціально організованих інклюзивних закладах. З метою забезпечення якісного формування мовленнєвої діяльності нечуючих дітей, проводиться підготовча робота з ними, в основу якого покладено метод безпосереднього наслідування. Коли усно повідомляють дітям матеріал, вони дивляться на губи і в цей час мимовільно наслідують мовні рухи, рефлекторно повторюють слова-склади. Спочатку це лепетна мова, але й вона сприяє тому, що малеча починає розуміти, що кожний предмет або дія має словесне позначення. При багаторазовому повторенні знайомих слів діти навчаються пізнавати їх по губах людини, яка говорить і промовляти вголос.

Вимова вголос дає змогу контролювати якість мови дітей: виразність, силу голосу, злитність, наголос тощо. Тому варто заохочувати дошкільників повторювати

мовний матеріал, запитання, накази, доручення та інше, поки їхня мова не стане достатньо розвинутою, свідомою. Та й після цього доцільно, щоб вони час від часу повторювали слова мовця вголос, це допомагає підтримувати в дітей уважне ставлення до читання з губ того, хто говорить.

Відомо, що в дітей дошкільного віку з вадами слуху увага не стійка. Їм важко зосередитись на чомусь навіть на декілька хвилин. Разом з тим наявність стійкої і тривалої уваги для такої дитини необхідна, вона сприяє більш успішному встановленню контактів з оточуючими людьми. Спостерігаючи за губами і руками (при дактилюванні) людини, що говорить, нечуючий малюк швидше навчається читати з губ і говорити.

Вихованню уваги у дітей сприяють підготовчі вправи, якими розпочинають роботу з мови. Вони допомагають виробляють вміння відтворювати прості рухи рук, голови, ніг пальців. Засвоєння таких рухів сприяє оволодінню дітьми дактильною азбукою. Для голови дають такі прості вправи: нахилити голову вправо, вліво, вперед, назад, робити колові рухи головою зліва направо і навпаки; для рук: підняти руки вгору, відвести в різні сторони, сховати за спину, піднімати і опускати по чергово то праву, то ліву руки тощо. Ці вправи можна робити сидячи за столом, стоячи, можна їх поєднувати з рухами ніг.

Діти швидко навчаються відтворювати великі рухи і тоді переходимо до наслідування рухів пальців. Мета цих вправ – підготувати дитину до розпізнавання дактильних знаків, а пальці її – до їх відтворення. Вправи на наслідування малих рухів рук можуть бути різноманітні, наприклад: стиснути пальці в кулак і розтулити; стиснути кулаки, а потім відводити по чергово пальці (спочатку по одному пальцю, потім по два, три, чотири і всі п'ять); розсунути і стулити пальці при витягнутих долонях; імітувати гру на піаніно, трубі тощо.

Роботу з розвитку вміння відтворювати рухи мовного апарата слід розпочинати після того, як діти навчаються відтворювати прості рухи рук, ніг, голови, пальців. Спочатку дитина відтворює нескладні рухи мовного апарату. Вона повторює їх за дорослим, уважно дивлячись на рот. Цю роботу доцільно проводити перед дзеркалом, в якому дитина спостерігає за рухами язика, губ. Слід спостерігати, як малюк виконує вправи, як ставиться до них. Важливо, щоб у нього не знизився інтерес до виконання вправ. Щоб запобігти цьому, створюють ігрову ситуацію і використовують заохочення чи нагороди, а також чергуємо різні вправи.

Важливе значення для розвитку словесного мовлення дитини з розладами слуху має спілкування, включене у спільну з дорослими предметну та пізнавальну діяльність [4]. У процесі такої діяльності намагаються зацікавити малюка співпрацею та навчити практичної взаємодії, яка є корисною під час обстеження різних предметів з допомогою тактильних відчуттів, зору, залишків слуху, смаку.

Щоб навчити дитину детально обстежувати якийсь об'єкт, разом з нею послідовно виконують такі дії: спочатку обводять предмет по контуру пальчиком дитини, потім допомагають обстежити його поверхню дитячою долонею. Під час обстеження вказують на якусь важливу особливість предмета, фіксують на ній увагу малюка (наприклад, стукають предметом об стіл біля його

вушка; якщо це їстівна річ - дають покуштувати). Іншим разом дорослий проводить обстеження на очах у дитини, а потім пропонує малюкові повторити ці дії. Так навчають дітей елементарних способів пізнання, закладають основи аналізу, розвивають сприймання, формують перші уявлення про предмети. А враження малюків від одного об'єкта, отримані через різні аналізатори сприймання, поступово складаються в цілісний образ предмета, на який згодом "накладається" відповідне слово.

Щоб навчити дітей виконувати якусь дію, спочатку виконують її разом з ними. Якщо діти постійно виконують дію за допомогою словесного сигналу, вони одночасно навчаються виконувати дію і засвоюють її словесне позначення. Дуже важливо, щоб ці дії сприймалися в ігровій ситуації. Гра – найбільш притаманна дитині діяльність. Тому саме в ній діти ефективніше засвоюють і різноманітні навички, і розвивають мовлення.

Дитина має усвідомити, що між предметами, діями і мовленнєвим актом (звучання, артикуляція, емоція) існує зв'язок. Тому чітко, голосно називають предмети, якими дитина грається, з якими стикається у побуті. Так само називають й дії (дорослих і самої дитини), спочатку короткими, лепетними словами або словами-звуконаслідуваннями, але обов'язково так, щоб дитина бачила обличчя, а саме – губи.

У процесі навчальної, ігрової діяльності, вимагають, щоб діти вимовляли одночасно з дорослим усе, що говоримо, тобто розвивають зв'язне усне мовлення. Це сприяє виробленню та закріпленню зв'язків між зоровим сприйманням і мовними рухами.

Враховують також при мовленні інтонацію голосу, оскільки дитина з порушеним слухом з часом навчається розрізняти інтонації за допомогою залишків слуху та співвідносити їх з виразом обличчя. Міміка є допоміжним засобом і має відповідати змісту мови того, хто говорить, відображати його почуття, бажання, похвалу, задоволення, здивування тощо.

Учені неодноразово наголошували, що дидактичні, сюжетно-рольові, творчі ігри мають велике значення для розвитку зв'язного мовлення дітей з вадами слуху. Для успішного вирішення цього завдання необхідна спільна діяльність сурдопедагога та вихователів. Діючи разом, вони створюють сприятливі умови для формування мовних реакцій та мовної активності дітей, їх слухової орієнтації у світі звуків [2].

Формування словесного мовлення здійснюється постійно, у взаємозв'язку з організацією життя дітей. Так, слова і фрази, які дитина засвоює безпосередньо у процесі діяльності, сприймаються нею свідомо. Дитина розуміє, що кожне слово означає певну дію або предмет, що завдяки слову вона зможе задовольнити свої потреби й інтереси. Усе це сприятиме в майбутньому словесному спілкуванню нечуючої дитини з людьми, які її оточують.

Особливо важливу роль на початковому етапі навчання усному мовленню відіграють таблички. Слова і короткі фрази, записані на них, допомагають встановити контакт з дітьми.

У підготовчий період виконанню дитиною тієї чи іншої дії має передувати показ відповідної таблички. У цей період діти розпізнають слова за деякими зовнішніми ознаками. І вже в цей час фіксують увагу дітей на словах,

вчать уважніше розглядати окремі букви, порівнювати їх. Це дає можливість читати і запам'ятовувати прочитане. Починає розвиватися не тільки глобальне сприймання слова, а й аналітичне. Під час навчання глобального читання слів, написаних на табличках, намагаються не допомагати дітям зрозуміти їх значення за допомогою відповідного жесту. Адже дитина прагнуче скористатися цим легшим засобом спілкування і менше звертатиме увагу на таблиці зі словами. Це затримуватиме розвиток словесного мовлення дитини з вадами слуху.

Жест корисно використовувати, якщо він виступає як доповнення до слова, що сприймається, або являє собою засіб вияву емоційного стану. Але в жодному випадку не можна допускати, щоб жест замінював слово. Спілкування має здійснюватись за допомогою усного слова.

З року в рік збільшується обсяг матеріалу, який повинна засвоїти дитина, збагачується його зміст. Поступово ускладнюється, наближаючись до звичайної, і форма спілкування дитини з оточуючими – від глобального читання табличок із словами до самостійного усного мовлення. З віком розширюються завдання щодо формування мовлення, збільшується обсяг словника, яким має оволодіти дитина, підвищуються вимоги до його засвоєння і використання. Цей процес повільний і складний, але, послідовно і систематично здійснюючи його, можна досягнути поставленої мети: дитина розумітиме мовля, зчитуючи мову з губ, і відповідатиме мовою зрозумілою для інших людей.

Формування словесного мовлення дітей з вадами слуху здійснюється не тільки безпосередньо у спілкуванні, а й на індивідуальних заняттях та в процесі навчальної діяльності. Саме поєднання цих двох шляхів сприяє швидкому і якісному засвоєнню мови [3].

Роботу над розвитком зв'язного усного мовлення в дітей з вадами слуху розпочинають з формування правильної звуковимови. Різні відхилення у сприйманні і вимові звуків дитиною негативно впливають на збагачення її активного словника, оволодіння рідною мовою, читанням і письмом, на розвиток її мисленнєвої діяльності. На індивідуальних заняттях проводимо роботу над розвитком мовного дихання, тобто формують в дітей тривалий видих, вміння відтворювати злитно, на одному видихові слова й короткі фрази; над голосом – формують вміння користуватися голосом нормальної висоти, сили і тембру, розвивають модуляції голосу за силою і висотою; над словом і фразою – навчають правильно відтворювати слова – злитно, без призвуків, зберігаючи звуковий склад (точно або наближено).

Під час розвитку слухового сприймання нечуючих малюків: звертають увагу кожної дитини на різні звуки, привчають порівнювати їх, визначати джерело звучання на слух (барабан, бубон), розрізняти голоси, визначати тривалість звучання (довго чи коротко), кількість звуків (скільки було ударів у барабан, скільки я вимовила складів «та-та-та»). Проходить така робота у формі захопливої гри, що дає можливість дітям краще усвідомити значення багатьох слів, які позначають ті чи інші звуки.

Для занять з розвитку слухового сприймання немовних звуків використовують різноманітні предмети й іграшки, що звучать, а також допомагає у роботі комп'ютерний слухомовний тренажер «Видима мова».

Важливим напрямом роботи є застосування вправ на визначення напрямку джерела звуку, які сприяють розвитку просторового орієнтування глухих і слаббачуючих дітей. Діти сприймають та розрізняють на слух різний мовний матеріал: окремі фонемні, склади, слова, фрази, речення. У старшій групі вони вчать правильно відтворювати наголос, передавати інтонацію.

Спеціально організовані заняття з мови дають можливість розширити значення слів, які діти засвоїли в безпосередньому спілкуванні в процесі різноманітної діяльності.

На першому році навчання словесне мовлення формується на основі збагачення чуттєвого досвіду дитини з розладами слуху, предметної діяльності, розвитку орієнтування в навколишньому середовищі. Основне завдання – навчити дитину розрізняти по табличках предмети та їх якості, дії.

На другому році - навчають дітей сприймати та розрізняти слова по табличках, з губ, самостійно називати їх, послідовно переходити від однієї форми до іншої. Використовують при цьому різні варіанти дидактичних ігор.

У наступні роки роботу над вимовою дітей спрямовують на використання вже сформованих засобів спілкування з метою автоматизації набутих навичок, розширення словника, самостійного практичного використання мови. Надзвичайно важливо не пропустити найсприятливіших періодів для розвитку й становлення в нечуючої дитини мовленнєвих навичок.

Усне мовлення є необхідною основою людського мислення, тобто процесу відображення дійсності в поняттях, судженнях, умовиводах. Думка не може виникнути та існувати поза мисленням. Думка не тільки проявляється у мовленні, а й удосконалюється в ньому. Мовлення, яке є засобом узагальнення й відображення дійсності у свідомості людини, використовується як засіб спілкування людей, і у цій своїй комунікативній функції воно є особливим видом інтелектуальної, мовленнєвої діяльності. Багатьма вченими доведено, що під впливом мовлення розвивається й удосконалюється не тільки мислення, а й особистість дитини з порушеннями слуху в цілому [1].

Таким чином, формування словесного мовлення у дітей дошкільного віку з вадами слуху – це і вивчення одиниць мови для використання їх у мовленнєвій діяльності, й оволодіння умінням як розуміти словесне мовлення, так і породжувати його, опанування способами висловлювання думок засобами мови.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, розвиток мовлення дошкільників – це важлива психолого-педагогічна проблема, розв'язання якої є першочерговим завданням сім'ї та закладів освіти. Для дітей з вадами слуху розвиток мовлення не лише потреба для здійснення комунікативної взаємодії, а ще й можливість успішної соціалізації. Робота з розвитку мовлення нечуючих дітей має свою специфіку, її краще проводити в умовах інклюзивного навчання, до якого підключені фахівці. Такий процес краще здійснювати поетапно, системно виконуючи низку завдань та реалізуючи мету кожного такого етапу.

Перспективу дослідження вбачаємо у специфіці розвитку мовлення дітей дошкільного віку з іншими нозологіями, зокрема з порушенням зору.

Список використаних джерел

1. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови : Підручник / За ред. А.М. Богуш - К. : Вища школа, 2007. – 542с.
2. Боскис Р.М. Учителю о детях с нарушениями слуха / Р.М. Боскис - М. : Просвещение, 1975. – 142 с.
3. Виховання дитини з порушеннями слуху в умовах сім'ї / за ред. Т.В. Сак. – К. : Наук. світ, 2009. – 216 с.
4. Головчиц Л. А. Дошкольная сурдопедагогика: Воспитание и обучение дошкольников с нарушениями слуха: учеб. пособие [для студ. высш. учебн. заведений] / Л. А. Головчиц. - М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. - 304 с.
5. Назарина В.В. Як допомогти розвиватися дитині, яка не чує / В.В. Назарина // Діти з особливими потребами: поради батькам / За ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. - К. : Наук. світ, -2004. - 240 с.

В статтє идет рєчє об особенностях развития речи детей дошкольного возраста с нарушениями слуха в специально организованных инклюзивных учреждениях. Выяснено, что в ДООУ необходимо создать систему общеразвивающей и коррекционной работы направлена в первую очередь на коррекцию вторичных отклонений – развитие речи. С целью обеспечения качественного формирования речевой деятельности неслышащих детей, проводится подготовительная работа с ними, в основу которой положен метод непосредственного подражания. Подчеркнута необходимость развития внимания у детей дошкольного возраста с нарушениями слуха. Формирование словесной речи детей с недостатками слуха осуществляется не только непосредственно в общении, но и на индивидуальных занятиях и в процессе учебной деятельности. Именно сочетание этих двух путей способствует быстрому и качественному усвоению языка.

В статтє доказано, что под влиянием речи развивается и совершенствуется не только мышление, но и личность ребенка с нарушениями слуха в целом.

Ключевые слова: дошкольники, инклюзия, недостатки слуха, речь, обучение, развитие.

The article deals with the peculiarities of speech development of preschool children with hearing defects in inclusive purposefully organized schools. It is clarified that a pre-school educational establishment must create a system of corrective work of general treatment aimed primarily at correction of secondary deviations - the development of language and speech. Formation of aural speech of children with hearing defects is performed not only in communication but also at the individual classes and in the training activities. The combination of these two ways leads to the fast and qualitative mastering of the language. It is proved that preschool children with hearing defects possess non-stable attention. Education of children's attention is contributed by the preparatory exercises that usually start the work with the language. A rather important role for the development of aural speech of a child with hearing defects is played by communication, included into common (with adults) cognitive and educational activities. The article indicates the idea that didactic, role-playing, creative games are significant for the development of coherent speech of children with hearing defects. Solving of this presupposes shared work of a deaf-and-dumb teacher and educators. Acting together, they create favorable conditions for the formation of linguistic reactions and language activity of children, their auditory orientation in the world of sounds. Formation of verbal speech of children with hearing disabilities is not only implemented directly through communication but also at individual classes in the process of training activity. The combination of these two ways promotes the fast and qualitative mastering of the language. The article proves the idea that under the influence of speech not only thinking is developed and improved but also generally the personality of the child with hearing defects. Hence, the formation of verbal speech of preschool children with hearing defects - is language units study for their implementation in speech activities and mastering the skills in both understanding the verbal speech and in producing it, mastering ways of thinking expression by means of language. Thus, the speech development of preschoolers - is important psychological and pedagogical problem the solution of which is a priority task of family and educational establishment. Children with hearing defects require language development not only for the sake of communicative interaction, but also for the possibility of successful socialization. Work in speech development of deaf children is specific, it is best done in terms of inclusive education, with the experts in this field. This process is implemented gradually, systematically performing a number of tasks and realizing the aim on the each stage.

Key words: kindergarten, inclusion, hearing, speech, education, development.

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-31

Курило Олександра Йосипівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ УСТАЛЕНИХ ВИРАЗІВ ТА ЇХ СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ В ПОВІСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «КАЙДАШЕВА СІМ'Я»

У статті проаналізовано усталені вирази з повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», виділено їх тематичні групи, охарактеризовано лексико-граматичні розряди фразеологічних одиниць з означеного художнього твору, висвітлено їх особливості та стилістичні функції. Крім того, на основі картотеки усталених виразів, укладеної нами з даної повісті, виділено та охарактеризовано групи стійких словосполучень (власне фраземи, прислів'я і приказки та метафори), класифіковано метафоричні вирази за базовим словом, виокремлено з твору ряд фразеологічних явищ,